

Rammeaftale for kopiering på universiteterne – hvad med det digitale område?

Af Anne C. Andersen, Kirsten Pedersen og Lone Jensen

Situationen på ophavsretsområdet er præget af presset på balancen mellem forbrugere af information og kultur på den ene side og rettighedshavere på den anden side.

Anne C. Andersen
Bibliotekar
aca@asb.dk
Kirsten Pedersen
Kontorfuldmægtig
kip@asb.dk
Lone Jensen
Projektkonsulent
jen@asb.dk

Alle tilknyttet ASB Bibliotek, Aarhus Universitet

Bibliotekernes virke er i disse år i høj grad præget af denne balance i forhold til samarbejdet med forsker- og undervisningsmiljøet om formidling af undervisningsmaterialer og forskningsindhold. Denne problemstilling er aktuell i disse måneder, da universiteterne er i forhandlinger med Copydan Tekst og Node om kopiering til undervisningsbrug, og der er i den sammenhæng særlig fokus på indscanning, lagring og digital distribution af pensumlitteratur. Denne artikel beskæftiger sig med den ophavsretlige problemstilling og inddrager ASB Biblioteks erfaringer med digital distribution af undervisningsmaterialer til studerende på alle niveauer på ASB.

Forsøgsaftale med Copydan

ASB Bibliotek har siden medio 2004 understøttet læringsmiljøet på ASB med digitale kompendier (e-kompendier). DF Revy bragte i 2005 en artikel, hvor erfaringerne efter det første år i drift blev beskrevet¹. Bolden tages nu op igen, da universiteterne står overfor en udfordring i forsøget på at opnå brugbare resultater på det digitale område i forhandlinger med rettighedshaverne, repræsenteret af Copydan Tekst og Node.

ASB Bibliotek (dengang Handelshøjskolens Bibliotek i Århus) indgik i starten af 2004 en forsøgsaftale med Copydan Tekst og Node om indscanning af artikler og dele af bøger fra bibliotekets trykte samling. Aftalen med Copydan skal ses i lyset af den mulighed, som Ophavsretsloven giver for aftalelicens.

Forsøgsaftalen med Copydan banede vejen for udvikling af et samarbejde med flere faglige miljøer på ASB om support til studerende i form af e-kompendier. E-kompendier er et udtryk for en hybrid udnyttelse af indholdsressourcer, idet

værker fra både den trykte og digitale samling udnyttes. E-tidsskrifter og e-bøger udnyttes i henhold til licensaftaler (ikke at forveksle med aftalelicens, som er beskrevet nedenfor) med forlag og informationsleverandører.

ASB Bibliotek har sammen med Frederiksberg Seminarium fungeret som spydspids for udviklingen, og på begge institutioner er udviklet modeller for udarbejdelse af e-kompendier. Modellerne er væsensforskellige, da behovet for undervisningsmaterialer hænger sammen med de undervisningsniveauer, som de to institutioner repræsenterer. Her tænkes især på omfanget af materialet.

Aftalelicens

Forsøgsaftalen er indgået i kontekst af den mulighed, som Ophavsretsloven giver for aftalelicens. Aftalelicens er en speciel nordisk konstruktion, der giver mulighed for at indgå en aftale med en institution, der repræsenterer rettighedshaverne. Aftalesystemet er etableret under inspiration af kollektive aftaler på arbejdsmarkedet. Licenskonstruktionen betegnes som en mellemtype mellem fri udnyttelse og tvangslicensregler og spiller en vigtig rolle i nutidens ophavsret. Den dækker udover fotokopieringsområdet, også radio og tv-området². Aftalelicensordningen er knyttet til situationer, hvor masseudnyttelse af værker finder sted. Her tænkes bl.a. på kopieringssituationer på universiteter og i virksomheder, hvor der foregår en omfattende brug af forskellige værker. Problemer omkring masseudnyttelse af beskyttede værker opstod på undervisningsinstitutioner, bl.a. omkring indførelse af fotokopieringsteknikken. Man kan sammenligne det nutidige behov for digital kopiering i undervisningen med indførelse

af fotokopieringsteknikken omkring 1965. Problemerne rammer ned i ophavsrettens grundlæggende dilemma om balancering mellem bruger og rettighedshaver.

Aftalelicensordningen er beskrevet i Ophavsretslovens § 50 *Fællesbestemmelser om aftalelicens*. Her optræder ni aftalelicensbestemmelser, hvoraf de to henføres til § 13 *Eksemplarfremstilling inden for undervisningsvirksomhed*. Aftalelicensbestemmelsen indebærer, at en bruger - f.eks. et universitet eller en gruppe af brugere, kan indgå en aftale med en organisation, som repræsenterer en stor gruppe rettighedshavere, om udnyttelse af beskyttede værker. Her vil være tale om en forvaltningsorganisation, som skal godkendes af Kulturministeriet. Copydan er en forvaltningsorganisation på lige fod med f.eks. KODA og er således en af fire ophavsretlige forvaltningsorganisationer, som repræsenterer rettighedshavere inden for kulturområdet. Copydan Tekst og Node har til opgave at forvalte forfatteres, journalisters og udgiveres ophavsrettigheder.

Organisationen har ingen selvstændig ”ophavsret”, men den har til opgave at forvalte rettigheder for sine medlemmer³. Det særlige ved ordningen er, at brugeren har hjemmel til at udnytte ikke-repræsenterede ophavsmænds værker på de vilkår, som følger af aftalen. Dette gælder også rettighedshavere i udlandet.

De nordiske lande har kæmpet for bestemmelsen i forbindelse med vedtagelse af Infosoc-Direktivet, hvor det i direktivets præambel nr. 18 er formuleret, at aftalelicensordninger ikke betragtes som indskrænkning i eneretten, men derimod som et system til forvaltning af rettigheder. I 2002-lovændringen er overskriften til ophavsretslovens kapitel 2 således ændret til

¹ Jensen & Pedersen, 2005

² Kocktvedgaard, s. 159

³ Schovsbo, 1996, s.27

	2004	2005	2006	2007
E-kompendier	66	158	221	231
Trykte kompendier	117	86	59	49

Tabel 1

”Indskrænkninger af enerettigheder og forvaltning af rettigheder”.

Rammeaftale mellem Copydan og Danske Universiteter

Det interessante er nu, at der efter 2½ års seje forhandlinger foreligger en fireårig rammeaftale om kopiering mellem Copydan Tekst og Node på den ene side og Danske Universiteter samt en række andre undervisningsinstitutioner på den anden. Et af konfliktpunkterne i forhandlingsløbet har netop været den digitale udnyttelse på baggrund af indscanning fra den trykte samling. Fra Danske Universiteter har holdningen og ønsket været, at begrænsningsregler for den digitale kopiering skal følge den trykte kopiering, hvilket Copydan ikke har villet indvillige i. Forhandlingerne er efterfølgende mundet ud i, at rammeaftalen indeholder en mulighed for indscanning, men efter reglerne fra standardaftalen – nemlig maksimalt 20 % eller 20 sider af en bog eller en tidsskriftsårgang. Standardaftalen er den aftale, som Copydan har præsenteret for de institutioner eller dele af institutioner, som i løbet af de sidste fire år har ønsket at udvikle digital litteraturunderstøttelse til deres respektive læringsmiljøer, bl.a. inspireret af ASB Bibliotek og Frederiksberg Seminarium. På det universitære niveau er dette langt fra tilstrækkeligt til at understøtte behovet for pensumlitteratur. Det har betydet, at disse institutioner ikke har kunnet udnytte aftalelicenskonstruktionen til netop at tilbyde undervisningsmiljøerne og de studerende de forbedrede studiemuligheder, som adgang til digital pensumlitteratur giver.

ASB's erfaringer med e-kompendier

Med indgåelsen af forsøgsaftalen mellem Copydan og ASB bibliotek om indscanning af trykt materiale, blev der åbnet for tilbud om e-kompendier til ASB's undervisere, enten som erstatning eller som supplement til de trykte kompendier. Da det ikke var et krav, men et tilbud, var det selvfølgelig spændende, hvor mange undervisere, der ville benytte sig af muligheden. Hvordan gik det så? Det er klart opfattelsen, at underviserne har taget godt imod det, og at e-kompendier nu er en integreret del af undervisningsmaterialet. Dette beror på den stigning, der har været i antallet af oprettede e-kompendier fra 2004-2007 og i det fald, der har været i de trykte kompendier i samme periode (se tabel 1). Som opgørelsen viser, har stigningen i e-kompendierne desuden været væsentlig større, end faldet i de trykte kompendier, så e-kompendierne erstatter altså ikke bare de trykte kompendier - der udarbejdes

rent faktisk flere.

Hvorfor er det så, at underviserne benytter e-kompendier? Der er ikke foretaget en egentlig undersøgelse af underviserens holdning til e-kompendier. De giver dog udtryk for, at det er en fordel for dem i forhold til håndtering ophavsretten.

Når der skal lægges e-kompendier ud på ASB's e-læringsplatform (CampusNet), er det biblioteket, der er garanten for at ophavsretten overholdes. Den enkelte underviser behøver derfor ikke sætte sig dybere ind i reglerne om ophavsretten på det digitale område.

Underviseren opnår desuden en fleksibilitet i forhold til materialet i kompendiet. De har mulighed for at kunne udvælge materiale lige op til semesterstart og for at kunne ændre i kompendiet i løbet af semestret, ved enten at tilføje eller udskifte artikler. På den måde udvikler de materialet i takt med undervisningen. Det kan være disse fordele, der ligger til grund for, at der bliver uarbejdet flere e-kompendier. Det er simpelthen blevet lettere for den enkelte underviser. At antallet af e-kompendier for 2006 og 2007 er næsten det samme, kan tolkes sådan, at det maksimale antal e-kompendier er ved at være nået.

Studerendes erfaringer med e-kompendier i studieprocessen

ASB Bibliotek satte i slutningen af 2007 en spørgeskemaundersøgelse i værk for at finde ud af, hvordan de studerende arbejder med e-kompendier i studiesammenhæng. En lignende undersøgelse blev foretaget i 2005⁴.

I 2007 blev spørgeskemaerne sendt ud til 1860 studerende. Denne gruppe af studerende udgør en stikprøve, som er sammensat således, at den er repræsentativ for populationen af studerende på ASB. Undersøgelsen blev udarbejdet vha. programmet StudSurvey⁵, og der har været tilknyttet en analysegruppe fra IKT-afdelingen på ASB, som har hjulpet med design af selve undersøgelsen. 553 studerende valgte at besvare spørgsmålene, hvilket udgør en svarprocent på 34.

Digitale arkiver

2007-undersøgelsen viser, at flere studerende opbygger egne digitale arkiver til personligt brug med den pensumlitteratur, de har adgang til. Det er en af fordelene ved e-kompendier – muligheden for at oprette vidensarkiver med pensumlit-

⁴ Jensen & Pedersen, 2005

⁵ StudSurvey udbydes af IKT-afdelingen på ASB. StudSurvey gør det muligt på en let måde at oprette spørgeskemaer på nettet for derefter at invitere respondenter bl.a. via e-mail.

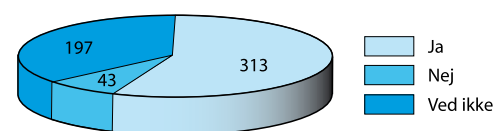
teratur, egne noter, supplerende litteratur m.m. Sammenlagt har 214 studerende svaret, at de opbygger digitale arkiver på enten PC eller PDA, hvilket udgør 39 %.

Adobe faciliteter

Undersøgelsen viser også, at flere benytter sig af de faciliteter, som Adobe tilbyder. Det er f.eks. søgefaciliteten, som muliggør søgninger på tværs af stoffet. Det skal her siges, at det kun er artiklerne fra de elektroniske tidsskrifter, der giver disse muligheder. Artikler, som ASB Bibliotek indscanner som billeder af teksterne, kan der ikke søges i vha. Adobe. I 2005-undersøgelsen gav 29 % udtryk for, at de anvendte søgefunktionen i Adobe Reader, og 9 % af de anvendte andre funktioner i Adobe. I 2007-undersøgelsen var det 41 %, der havde anvendt Adobes søgefunktion.

Emneord og abstracts

Da der i e-kompendierne linkes direkte til elektroniske artikler fra ASB Biblioteks databaser, har de studerende ofte mulighed for at søge videre i databasen eller det enkelte tidsskrift for at finde yderligere litteratur om samme emne. Dette gøres vha. af de emneord, de enkelte artikler har fået tildelt. Abstracts vil de også kunne finde til de enkelte artikler, hvilket gør det muligt at danne sig et overblik over, hvad den enkelte artikel omhandler. I 2007-undersøgelsen er der derfor spurgt ind til disse funktioner/features og det samlede billede viser, at de studerende faktisk gør brug af dette og finder det meget anvendeligt:

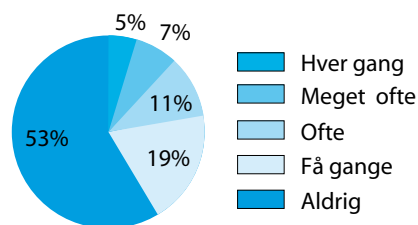
Figur 1: Er det en fordel, at der til nogle artikler er tilknyttet emneord og abstracts?

Artikler læst på skærmen

Interessante konklusioner, der kan drages af 2007-undersøgelsen, er bl.a. at flere studerende læser artikler direkte på skærmen. Figur 2 og 3 viser tydeligt, at antallet af studerende, der aldrig læser artikler på skærmen, er faldende.

Mulighed for køb af print af e-kompendium

Et af kritikpunkterne fra 2005-undersøgelsen var, at det tog for lang tid og var for besværligt at skulle printe især indscannede artikler, da det ofte er store filer, det drejer sig om. Mange studerende efterspurgte dengang muligheden for at kunne købe kompendiet i trykt form. Dette er der derfor også blevet spurgt ind til i 2007-undersøgelsen. Det har vist sig, at mange er interesseret i muligheden for at kunne købe e-kompendiet i trykt form. Hvis spørgsmålet om ønske om udprinting holdes op mod spørgsmålet om læsning af

Figur 2 - 2005-undersøgelsen

artikler på skærmen, belyser det et vigtigt resultat af undersøgelsen. Nemlig at mange studerende, der læser direkte på skærmen, opbygger egne digitale arkiver og anvender Adobes faciliteter, både ønsker adgang til et e-kompendium samtidig med, at de ønsker at kunne købe kompendier i trykt form. Ud af de 73 %, der ønsker muligheden for at købe print af kompendier, svarer 53 %, at de meget ofte, ofte eller få gange også læser artiklerne direkte på skærmen. Dette vidner om, at de studerende ønsker valgfrihed, når det gælder pensumlitteratur i trykt eller digital form. Denne valgfrihed giver dem mulighed for at understøtte deres individuelle studieprocesser og læringsstile.

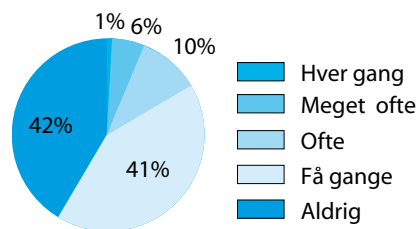
Print-on-demand

Som nævnt i undersøgelsen, har flere studerende klaget over, at det tager lang tid at håndtere de digitale kompendier. Kostbar tid som går fra den tid, der skal bruges på rent faktisk at læse pensum. Studerende, der i høj grad udnytter de digitale muligheder i deres studieproces, har også et ønske om mulighed for at kunne bestille et print af kompendiet.

Ophavsretligt er muligheden for print-on-demand ikke omfattet af forsøgsaftalen om indscanning, men her ligger den foreliggende fælles aftale om analog kopiering til grund.

I kølvandet af 2007-undersøgelsen udviklede ASB Bibliotek, ASB Trykkeri og Handelsvidenskabelig Boghandel (HVB) i samarbejde en service, hvor studerende kan bestille et trykt kompendium på baggrund af e-kompendiet. I al sin enkelhed består samarbejdet i, at den studerende bestiller et kompendium hos HVB, hvorefter ASB Bibliotek udarbejder en masterkopi til ASB Trykkeri. HVB sælger det efterfølgende til den studerende via en fast pris pr. side.

Det reelle behov har her i forsøgets første semester (forår 2008) ikke vist sig at være så stort, som det var udtrykt i 2007-undersøgelsen. Dette kan til dels skyldes, at de studerende på dette tidlige tidspunkt endnu ikke har opnået kendskab til muligheden.

Figur 3 - 2007-undersøgelsen

Hvad vil den nye rammeaftale reelt betyde?

Som tidligere omtalt har ASB bibliotek en forsøgsaftale med Copydan, som tillader, at ASB bibliotek indscanner ophavsretsbeskyttet materiale til undervisningsbrug. I forsøgsaftalen er der et sæt omfangsregler, som fastsætter det antal sider, der må indscannes fra de enkelte værker. Disse afhænger af værkets "alder" og omfang - jo ældre værket er, jo mere må der indscannes. Rammeaftalen opererer ikke med et differentieret antal sider, men derimod med faste grænser, som er max. 20 sider eller højst 20 % af bogens sidetal.

Hvis ASB biblioteks forsøgsaftale erstattes med den nye rammeaftale, vil det derfor få betydning for ASB's udarbejdelse af e-kompendier. Der vil stadig kunne udarbejdes e-kompendier, men det vil få konsekvenser for omfanget af det materiale, der kan gives adgang til. For e-tidsskrifternes vedkommende vil der ikke ske ændringer, da adgangen til disse henholder sig til licensaftaler med forlag og informationsudbydere. Det vil derimod være brugen af materiale, som ikke er "født" digitalt og som baserer sig på forsøgsaftalen med Copydan, der vil blive berørt. Efter indgåelsen af rammeaftalen er der foretaget en undersøgelse af, hvad det ville have betydet for de e-kompendier, der er udarbejdet i 2006 og 2007, hvis det havde været rammeaftalen, som havde været gældende. Af det materiale, der blev benyttet i 2006, ville der være 34 %, som ikke er omfattet af aftalen og for 2007 er det 42,5 %.

Der er blevet etableret et godt samarbejde mellem underviserne og ASB Bibliotek omkring e-kompendier, og som nævnt tidligere, er e-kompendier nu en integreret del af undervisningsmaterialet. Det vil derfor være meget uheldigt, hvis rammeaftalen bliver grundlaget for universiteternes råderum på dette område. Mange e-kompendier er opbygget omkring en grundstamme af tekster, som genbruges igennem en årrække og hvor underviseren, inden semesterstart, fjerner og tilføjer tekster. Rammeaftalens grænse på maksimalt 20 % eller 20 sider af en bog vil medføre, at underviserne skal gennemgå grundstammens materiale for at se om aftalen overholdes. Det er

en reel risiko, at kvaliteten af e-kompendierne vil blive forringet. Undervisere vil være nødsaget til at nedbringe antallet af sider på de benyttede tekster, eller i værste fald udelade tekster, som i øvrigt er vurderet relevante for den pågældende undervisning. Det vil i sidste ende forringe de studerendes mulighed for at tilegne sig litteraturgrundlaget for undervisningen.

Samarbejde med rettighedshaverne

Erfaringerne på ASB Bibliotek viser, at både undervisere og studerende drager nytte af at have digital adgang til pensumlitteratur. Nutidens studerende udnytter i høj grad det digitale medie i sin studieproces, og disse muligheder bør også være til stede i forbindelse med brug af pensumlitteratur. Universitetsbibliotekerne står klar til at gribe denne opgave og gerne i samarbejde med rettighedshaverne. Flere undersøgelser viser, at den digitale distribution af materialer kan fungere som en markedsføring af de trykte udgaver⁶.

Aftaler i regi af aftalelicenskonstruktionen burde for rettighedshaverne være et solidt grundlag for samarbejdet, da der betales vederlag for den specifikke udnyttelse. Der er således ikke tale om, at man misbruger rettighedshavernes værker - tværtimod foregår brugen ved sikker adgangsstyring og meget omfattende indberetning til Copydan. Man kan derfor undre sig over, at rettighedshaverne ikke er interesseret i et samarbejde på dette felt, således at man vænner de studerende til den digitale adgang også til pensumlitteratur og på den måde baner vejen for, at forlagene på sigt kan tilbyde brugbare forretningsmodeller.

Det er yderst beklageligt, at ambitionsniveauet i rammeaftalen er så lavt på dette felt, da det nu er op til det enkelte universitet at forhandle en endelig aftale, der giver reelle muligheder for at give de studerende digital adgang til pensum. Undervisning udvikles i høj grad i samarbejde mellem fagmiljøer på de nu større universitetsenheder, og det er af afgørende betydning, at universiteterne har fælles aftalegrundlag på dette felt, da det ellers vil være meget vanskeligt at samarbejde tværinstitutionelt om studerendes adgang til pensumlitteratur.

⁶ Lessig, 2004, s.285

Referencer

Jensen, Lone & Pedersen, Kirsten. (2005). E-kompendier på HBÅ - erfaringer efter det første år i drift. *DF Revy*, 5, 20-23.

Koktvedgaard, Mogens. (2005). *Lærebog i immaterialret*. Jurist- og Økonomforbundet.

Schovsbo, Jens. (1996). *Grænsefladepørgsmål mellem immaterialretten og konkurrenceretten*. Jurist- og Økonomforbundet.

Lessig, Lawrence. (2004). *Free culture. How big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity*. Penguin Press.

Aftaler i regi af aftalelicenskonstruktionen burde for rettighedshaverne være et solidt grundlag for samarbejdet, da der betales vederlag for den specifikke udnyttelse.